

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ADABIY TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Matyakubova Sh.Sh.

Termiz davlat pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, badiiy adabiyot, adabiy tushuncha, badiiy-estetik tafakkur, tayyorlov bosqichi, boshlang'ich bosqich, asosiy bosqich, badiiy asar matni, adabiy janr, adabiy qahramon, PIRLS.

Ключевые слова: начальное образование, художественная литература, литературная концепция, художественно-эстетическое мышление, подготовительный этап, начальный этап, основной этап, текст художественного произведения, литературный жанр, литературный герой, ПИРЛС.

Key words: primary education, fiction, literary concept, artistic-aesthetic thinking, preparatory stage, initial stage, main stage, text of an artistic work, literary genre, literary hero, PIRLS.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda o'quvchilarining adabiy tushunchalarini shakllantirish yo'llari haqida fikr yuritiladi. Unda boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarda adabiy tushunchalarni tarkib toptirish bosqichlari ko'rsatib beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается литература учащихся начальных классов обсуждаются способы образования понятий. Показаны этапы формирования литературных представлений учащихся на начальных занятиях по читательской грамоте.

SUMMARY:

In this article, the literature of students in primary education ways of forming concepts are discussed. It shows the stages of students' formation of literary concepts in elementary reading literacy classes.

Boshlang'ich ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni tushunish va anglash ko'nikmasini shakllantirish hamda rivojlantirish masalalari bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Dunyo ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilariga, ularning fanlardan yaxshi o'zlashtirishlariga alohida e'tibor beriladi. Xususan, mamlakatimizda ham bu borada yaxshi o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Maktab o'quvchilarining bilimini baholash, ta'lim sifatini oshirish

maqсадida hukumatimiz tomonidan xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish belgilab qo'yildi.

Respublikamiz ta'lim muassasalarida intellektual rivojlangan shaxsni kamol toptirishning moddiy-texnik bazasi yaratildi, huquqiy-me'yoriy hujjatlar ishlab chiqildi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" ustuvor vazifalar sifatida belgilab berildi. Bu esa boshlang'ich sinflar adabiy ta'limida yuksak samaradorlikka erishishga zamin yaratadi. [1]

O'qish darslari boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'rganiladigan badiiy asarlarni bir-biridan farqlash, yozuvchining hayotiy voqealarni qanday vositalar yordamida aks ettirgani, qanday adabiy qahramonlar yaratganini tushunish, asar qahramonlarining xatti-harakatiga o'z munosabatini bildirish, ularni baholay olish va tegishli xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Nutq madaniyatini shakllantirish bilan bog'liq adabiy tushunchalar yuzasidan hosil qilinadigan elementar bilimlar orqali o'quvchilar kishilarning fikrlari, histuyg'ulari va ichki dunyosini ifodalashda badiiy nutqning ahamiyatini anglab boradilar. O'quvchilarning badiiy adabiyot san'atning bir turi ekanini anglashlariga erishish lozim. Buning uchun badiiy asarda tasvirlangan voqea-hodisalarning rasmda ranglar orqali ifodalanishini namoyish qilish orqali badiiy adabiyot tasviriy san'at kabi san'at turi deb tushuntirish mumkin. Har ikkisida hayotiy voqealar aks etishi, tasviriy san'atda ranglar orqali, badiiy adabiyotda so'zlar orqali tasvirlanishi haqida ma'lumot berish foydadan xoli bo'lmaydi. Asar yaratish uchun yozuvchi so'zga boy bo'lishi lozim ekanligi, bunga o'qish-o'rganish orqali erishish mumkinligini o'quvchilar ongiga yetkazish zarur. Boshlang'ich sinflarda adabiy tushunchalarni o'quvchilar yaxshi o'zlashtirishlari uchun o'qituvchi adabiyot nazariyasidan ilmiy tushunchalarga ega bo'lishi, asar tahlilida nimalarga e'tibor berilishini ajratib olishi, o'qitish usullarini yaxshi bilishi, tahlilga ijodiy yondashishi, o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olishi o'qish darslarida badiiy asarni o'qitish sifatini belgilovchi omillardandir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni tushunish va anglash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lib, quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- PIRLS xalqaro baholash dasturi haqida ma'lumot to'plash;
- Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirish yo'llarini ifodalash;
- Zamonaviy axborot texnologiyalari sharoitida yosh pedagoglarning rivojlanish istiqbollari o'rganish;

- Boshlang'ich sinf o'quvchilarida adabiy tushunchalarni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini nazariy bayon etish;

- O'quvchilarda adabiy tushunchalarni shakllantirishga doir o'quv topshiriqlaridan foydalanish tizimi ishlab chiqish.

Amaliyotga tatbiqi ketayotgan PIRLS xalqaro baholash dasturi ta'lim tizimida sifat va samaradorlikni oshirishga, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. [6]

Ma'lumki, o'qish savodxonligi darslarining yetakchi xususiyati o'quvchilarning savodxonligini ta'minlash bilan birga badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish, milliy mafkura asosida yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratiladi.

O'qish ta'limi bo'yicha o'quvchilarni faqat matn bilan tanishtirish yordamida dastur talablariga javob berib bo'lmaydi. Negaki matn tagzaminidagi tarbiyaviy g'oya uni tushunish, idrok qilish natijasidagina ochiladi. Boshqacha aytganda, har qanday asardagi sehr-joziba matn zaminidagi yashirin mazmun-mohiyatni anglab yetilganda o'quvchi diqqatini o'ziga jalb etishi mumkin. Bunga adabiy nazariy tushunchalarni o'zlashtirish, adabiy tahlil malakalarini shakllantirish orqali erishiladi.

Asar tahlili jarayonida o'qituvchi savollariga o'quvchilarning o'z so'zlari bilan javob berishi ham matnda tasvirlangan voqea - hodisalar yuzasidan mantiqiy fikrlashga, qahramonlarning xatti-harakatlarini to'g'ri baholashga yaqindan yordam beradi. Savollar uzuq-yuluq va mantiqsiz bo'lmasdan, qat'iy maqsad asosida izchil berilishi o'quvchilarning o'qilgan matn mohiyatini chuqur anglab yetishlariga imkon yaratadi. Negaki har qanday javob mustaqillikni taqozo etadi.

O'quvchilarda adabiy tushunchalarni hosil qilishda ularning badiiy adabiyot san'atining bir turi ekanini anglashlariga erishish lozim. Buning uchun badiiy asarda tasvirlangan voqea-hodisalarning rasmda ranglar orqali ifodalanishini namoyish qilish orqali badiiy adabiyot tasviriy san'at kabi san'at turi deb tushuntirish mumkin. Har ikkisida hayotiy voqealar aks etishi, tasviriy san'atda ranglar orqali, badiiy adabiyotda so'zlar orqali tasvirlanishi haqida ma'lumot berish foydadan xoli bo'lmaydi. Asar yaratish uchun yozuvchi so'zga boy bo'lishi lozim ekanligi, bunga o'qish-o'rganish orqali erishish mumkinligini o'quvchilar ongiga yetkazish zarur.

Boshlang'ich sinflarda adabiy tushunchalarni o'quvchilar yaxshi o'zlashtirishlari uchun o'qituvchi adabiyot nazariyasidan ilmiy tushunchalarga ega bo'lishi, asar tahlilida nimalarga e'tibor berilishini ajratib olishi, o'qitish usullarini yaxshi bilishi, tahlilga ijodiy yondashishi, o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olishi o'qish darslarida badiiy asarni o'qitish sifatini belgilovchi omillardandir.

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarni malakali kitobxon sifatida tarbiyalashda asar tahlili va o'quvchining shaxsiy ijodkorlik qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi.

O'qish metodikasida badiiy asarni o'qish bilan bog'liq ikkita talab olg'a suriladi: birinchidan, o'quvchilar namunadagi asar mazmunini tushunsin, ikkinchidan, asarda qalamga olingan voqea-hodisalarni qalbdan his qila bilsin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida so'z san'atini bevosita idrok etish qobiliyatining rivojlanishi asar syujetining o'ziga manzur jihatlarini aniqlash, qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash, o'z xulosalarini umumlashtirib bayon qilish tarzidagi adabiy tahlil ko'nikmalarini egallay borishiga bog'liq.

Badiiy asarning o'quvchilar tomonidan idrok etilish darajasi kitobxonlik faoliyati natijalari tahlili asosida belgilanadi. Adabiy ta'lim jarayonida asarning to'liq idrok etilishi adabiy tushunchalarning chuqur egallanganligidan dalolat beradi. Ma'lumki, boshlang'ich sinflarda adabiy tushunchalarni o'rganish yuqor sinflardagidan farq qiladi. Chunki kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning yoshi, saviyasi, tajribasi badiiy asar ustida qat'iy nazariy tushunchalar asosida ishlashni ko'tarmaydi. G.Mamatova boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarda adabiy tushunchalarni tarkib toptirishni shartli ravishda quyidagi bosqichlarga bo'ladi:

1. Tayyorlov bosqichi. Bu bosqich amal qilinadigan 1-sinfda asarning estetik tarbiyaviy g'oyasini kuzatish, asar voqealarini qismlarga ajratish; badiiy asar mavzusini aniqlash, she'riy nutq bilan nasriy nutqning bir-biridan farqini kuzatish bilan bog'liq tushunchalar ustida ishlanadi. O'quvchilarning talaffuzi va og'zaki nutqiga ko'proq e'tibor qaratiladi.

2. Boshlang'ich bosqich. 2-sinfda amal qilinadigan bu bosqichda asarning g'oyaviy-badiiy mazmunini kuzatish; asar mavzusi va g'oyasi ustida ishlash; dialog haqida umumiy tushuncha berish; asarni qismlarga ajratish va uning o'zaro bog'liq voqealardan tashkil topishi haqida tasavvur hosil qilish; asardagi kichraytirish, erkalash, ko'chma ma'noli so'zlarning badiiy xususiyatlarini aniqlash; she'riy nutqning band va misralardan tashkil topishiga doir tushunchalar ustida ishlanadi. Adabiy janrlarning farqi, asarning tarkibiy elementlari, asarda tasvirlangan voqea-hodisalar va adabiy qahramonlarning o'zaro munosabatlarini aniqlashga o'rgatiladi.

3. Asosiy bosqich. Bu bosqich amal qilinadigan 3-4-sinflarda asar qahramonlarining suvrati va siyratini kuzatish, tasvirlangan voqealarning hayot bilan bog'liqligini anglashlariga erishish, yozuvchining asar qahramonlariga munosabati ustida ishlash; hikoya va tasvir haqida tushuncha; tabiat tasviri, qahramon tasviri ustida ishlash; asarni qismlarga ajratish va uning rejasi haqida ma'lumot berish; asardagi voqealarning rivojlanib borishini, sabab-natija bog'lanishini aniqlash; o'xshatish, jonlantirish, ibora haqida tushuncha hosil qilish; nasriy va she'riy nutqning o'ziga xos xususiyatlarini kuzatish; she'riy nutqqa xos takror, mubolag'a haqida amaliy tushuncha hosil qilish; she'riy nutqda so'zlar tartibi, she'r tuzilishi

4-sinfda didaktik talablardan kelib chiqqan holda badiiy asarda tugun, voqealar rivoji, syujet, kompozitsiya, g'oya, tasviriy ifoda vositalari ustida ishlanadi.

Boshlang'ich sinflarda ko'rgazmalilik, o'quvchilarning faolligini oshirish, tahlilda individual yondashish tamoyillari o'qitish jarayonida qo'llanadigan metod va usullarni belgilab beradi. [9]

Xulosa qilinadigan bo'lsa, boshlang'ich sinflarda o'qish ta'limi o'quvchilarning savodxonligi, kitobxonlik malakasini shakllantirish va shu orqali ma'naviy axloqiy tarbiyasiga xizmat qilishdek birdan-bir vazifasini bajarishda adabiy tushunchalarga tayanadi. Shunga ko'ra, adabiy tushunchalar nafaqat nazariy ahamiyat kasb etadi, balki juda muhim amaliy mohiyatga ham egadir. Ayniqsa, badiiy asar mavzusi va g'oyasi, syujeti va kompozitsion tuzilishi, obrazlar tizimi va badiiy til xususiyatlarini adabiy tushunchalar vositasida aniqlash o'quvchilarning tahliliy ko'nikma-malakalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Zero, tahlil o'qituvchi uchun o'quvchilar bilan muloqot qilishning, ularning badiiy asarni tushunish hamda idrok qilish qobiliyatlari va dunyoqarashlarini shakllantirishning muhim omilidir. Shu bois, boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning adabiy tushunchalarini shakllantirish ta'limda izchillik va tizimlilik tamoyiliga qat'iy amal qilishni taqozo etadi. Negaki adabiy tushunchalar ko'proq nazariy xarakterda bo'lib, amaliyot bilan chambarchas bog'liqlikda mustahkamlanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi «Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi 187-sonli qarori.
3. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha yangi tahrirdagi Davlat o'quv dasturi // 2017. – B. 21-33.
4. Uzlüksiz adabiy ta'lim kontseptsiyasi. – T.: O'zPFITI, 1998. – 21 b.
5. Kuznetsova M.I "PIRLS 2021 solishtirma tadqiqot doirasida o'qish savodxonligini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari".
6. Koraleva G. "PIRLS xalqaro tadqiqotiga tayyorgarlik ko'rish bo'yicha Rossiya tajribasi, o'qituvchilar malakasini oshirishning muhim jihatlari, baholash vositalari va uslubiy qo'llanmalarni ishlab chiqish" mavzusidagi taqdimoti.
7. Mamatova G. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida adabiy tushunchalarni shakllantirish metodikasi. Metodik qo'llanma. – Toshkent: «Istiqlob» nashriyoti, 2010.
8. Marasulova U. Umumta'lim maktablari o'quvchilarida adabiy-nazariy tushunchalarni shakllantirish va takomillashtirish usullari. Metodik qo'llanma. – T.: 2006.
9. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, "Nosir", 2009.